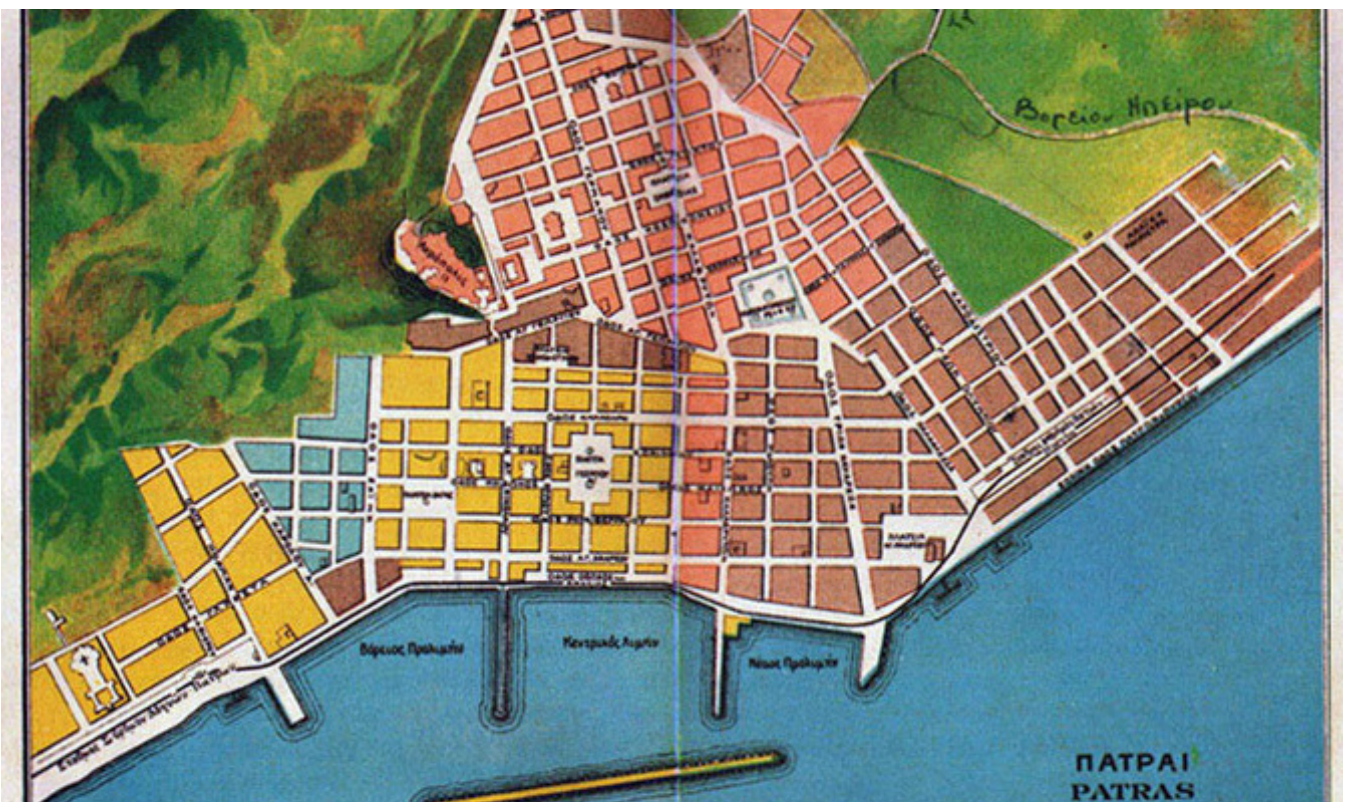

Βασιλική Παπαγεωργίου

Νεοφιλελεύθερη αστική διαχείριση στις
πόλεις της κρίσης

οι αθέατες όψεις ενός επερχόμενου
εξευγενισμού στο ιστορικό κέντρο της
Πάτρας

Βασιλική Παπαγεωργίου

Εθνολόγος-Κοιν. Ανθρωπολόγος, δρ

Νεοφιλελεύθερη αστική διαχείριση στις πόλεις της κρίσης: οι αθέατες όψεις ενός επερχόμενου εξευγενισμού στο ιστορικό κέντρο της Πάτρας

Εξευγενισμός: ένα παγκόσμιο φαινόμενο αστικού μετασχηματισμού

Το παρόν άρθρο επιχειρεί μια πρώτη διερευνητική προσέγγιση σε ένα ζήτημα προφανές μεν, τον αστικό σχεδιασμό ενός ιστορικού κέντρου δια ποικίλων παρεμβάσεων, με αθέατες όψεις δε, αυτές των αποτελεσμάτων ενός προγράμματος εξευγενισμού (gentrification).¹

Ανάπλαση, εξωραϊσμός, αναζωογόνηση, είναι η γλώσσα του εξευγενισμού, ή αλλιώς, η ρητορική της αστικής ανάπτυξης σήμερα, που έχει κυριαρχήσει ως μια αδιαμφισβήτητη αναγκαιότητα εξέλιξης των αστικών πληθυσμών και μια συναινετική οπτική διαχείρισης της πόλης. Η ηγεμονική αυτή προσέγγιση επιχειρεί να καταστήσει ουδέτερες, μη συγκρουσιακές, και απο-ιδεολογικοποιημένες τις διαδικασίες παραγωγής του δημόσιου αστικού χώρου, που οργανώνονται από ιεραρχημένες και ταξικά συγκροτημένες δυνάμεις διαχείρισης, ιδιοποίησης και εκμετάλλευσής του.

Στα επόμενα θα συζητήσουμε αυτές ακριβώς τις διαστάσεις ενός πραγματικά πλέον πλανητικού φαινομένου, με εντατική διείδυση στις πόλεις που έχουν πληγεί από την οικονομική κρίση, όπως αυτές της νοτίου Ευρώπης, κατά συνέπεια και της Ελλάδας. Για δεκαετίες, κυρίαρχες περιπτώσεις αστικού εξευγενισμού αποτέλεσαν πόλεις όπως το Λονδίνο και η Νέα Υόρκη που άνοιξαν το δρόμο για μια μελέτη των αστικών μετασχηματισμών κάτω από την επέλαση του καπιταλιστικών μηχανισμών της άκρατης νεοφιλελεύθερης αγοράς. Εισροή ανώτερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων και επενδυτικών κεφαλαίων με ταυτόχρονο εκτοπισμό των περιθωριακών

¹ Το κείμενο αυτό αποτελεί μια επεξεργασμένη στα ελληνικά εκδοχή της εισήγησής μου που παρουσιάστηκε πρόσφατα, στο 8ο Διεθνές Συνέδριο Κριτικής Γεωγραφίας (International Conference of Critical Geography, 8th ICCG 2019, PERMANENT CRISIS? Uneven Development, Everywhere War and Radical Praxis) που έλαβε χώρα στην Αθήνα από τις 19 έως 23 Απριλίου, με τίτλο: «“Imagine” the postmodern urban space: towards a gentrification process in the case of Patras historic centre».

κοινωνικών ομάδων και χαμηλών οικονομικά στρωμάτων από συγκεκριμένες γειτονιές του αστικού κέντρου είναι μια κάπως σχηματική αποτύπωση της διαδικασίας που υπονοεί ο όρος εξευγενισμός. Σήμερα παρόμοιες διαδικασίες με αυτές που παρατηρήθηκαν στις δεκαετίες του '50, '60, ή '70 έχουν καθολικά επεκταθεί σε όλο τον κόσμο, καθώς το κεφάλαιο αναζητά ζωτικούς χώρους, γη και ακίνητα, για να επενδύσει.²

Η ανάγκη εξαντλητικής διερεύνησης του φαινομένου και των πολλαπλών μορφών του έχει δημιουργήσει ένα διογκούμενο ρεύμα (δι-)επιστημονικής εστίασης. Αρχιτέκτονες και μηχανικοί, γεωγράφοι, ανθρωπολόγοι και κοινωνιολόγοι είναι κάποιοι από τους χώρους των ειδημόνων, που δε διεκδικούν αποκλειστική ενασχόληση με το θέμα, καθώς αυτό έχει εισέλθει στη δημόσια κουλτούρα, στα media ή στο χώρο του ακτιβισμού και των κινημάτων (σημείο που απασχολεί τον επίλογο αυτού του κειμένου).³

Σήμερα τα αστικά κέντρα – ιδιαιτέρως οι περιπτώσεις των ιστορικών κέντρων – αποτελούν τους πλέον επίσηλους στόχους για την καπιταλιστική κεφαλαιακή συσσώρευση. Παράλληλα, καθώς ο νεοφιλελευθερισμός, ένα πρόγραμμα απόλυτης κυριαρχίας της αγοράς, αναζητά νέες τεχνικές πειθάρχησης και βιοπολιτικής, ο εξευγενισμός βαθμιαία καθίσταται μια απόλυτη ηγεμονία σε επίπεδο πρακτικού και ιδεολογικού λόγου (discourse).⁴ Από την αρχή επισημάνθηκε η τάση του λόγου του εξευγενισμού να μεταμφιέζεται και να καλύπτεται κάτω από συναινετικά ρητορικά σχήματα. Έτσι, στο παρόν άρθρο επιχειρείται μια παρουσίαση που έχει σκοπό να κινητοποιήσει προς την κατεύθυνση μιας επείγουσας πολιτικής και ριζοσπαστικής θέσης/πρότασης ενάντια στο σύγχρονο αστικό σχεδιασμό.

² Ξεφεύγει από τους σκοπούς του παρόντος άρθρου η ιστορική αναδρομή και βιβλιογραφική τεκμηρίωση του φαινομένου. Για μια σύντομη επισκόπηση μπορεί κάποιος να ανατρέξει στο λήμμα gentrification της διαδικτυακής Wikipedia, <https://en.wikipedia.org/wiki/Gentrification>. Για μια χαρτογράφηση και εκτίμηση των διαστάσεων επέκτασης του εξευγενισμού σε παγκόσμιο επίπεδο και συγκριτικής εκτίμησης διαφορετικών περιπτώσεων βλ. Lees., L., Shin, H.B. and López-Morales, E. (eds.), *Global Gentrifications: Uneven development and displacement*. Bristol: Policy Press.

³ Χαρακτηριστική της στροφής του δημοσίου ενδιαφέροντος προς τα θέματα των αστικών μετασχηματισμών μέσω εξευγενισμού, είναι η στήλη cities/gentrification της ηλεκτρονικής έκδοσης της εφημερίδας Guardian, <https://www.theguardian.com/cities/gentrification>.

⁴ Για τη συμβολική διάσταση και την ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού στην Ελλάδα, με αναφορά στις τεχνολογίες πειθάρχησης του δημόσιου χώρου βλ. άρθρο μου, Βασιλική Παπαγεωργίου, «Η συμβολική διάσταση της νεοφιλελεύθερης κυριαρχίας στη σύγχρονη Ελλάδα: Μια κριτική ανθρωπολογική προσέγγιση του πολιτικού», 6ο Τακτικό Συνέδριο της ΕΚΕ “Η Κοινωνιολογία και ο Δημόσιος Ρόλος της στην Εποχή της Μεταμόρφωσης του Κόσμου”, Αθήνα, 29-31 Μαρτίου 2018. (Επιμ. Πρακτικών Συνεδρίου: Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος).

Πάτρα, πορεία εξευγενισμού του αστικού κέντρου

Αναφέρομαι στην περίπτωση της Πάτρας, η προσέγγισή μου είναι κριτική και βασίζεται στη μελέτη μιας μεγάλου εύρους βιβλιογραφίας σχετικά με το φαινόμενο του εξευγενισμού, ώστε μια συγκριτική εκτίμηση να είναι δυνατή. Δυστυχώς στην περίπτωση της Ελλάδας η εστίαση στην Αθήνα έχει μονοπωλήσει το επιστημονικό ενδιαφέρον, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει διαθέσιμο υλικό και εικόνα για το τι γίνεται στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο.⁵ Για την ανάδειξη, πιο συγκεκριμένα, των πτυχών της επερχόμενης ανάπλασης/εξευγενισμού στην Πάτρα, έχουν χρησιμοποιηθεί κείμενα δημόσιας διοίκησης και άρθρα στον τύπο ηλεκτρονικό και έντυπο. Επίσης θα πρέπει εδώ να επισημανθεί, ότι η εμπειρική διερεύνηση του θέματος από τη μεριά μου, αναπόφευκτα καθορίζεται από τη σχέση εντοπιότητας που με συνδέει με την πόλη και άρα στοιχεία αναστοχασμού και αυτοαναφορικότητας υπεισέρχονται στην πραγμάτευση, καθώς αφορούν στην προσωπική βιοματική εμπειρία αλλαγής του αστικού τοπίου, κυρίως τις τελευταίες δύο δεκαετίες.

Η Πάτρα, όπως πολλές άλλες ελληνικές πόλεις, έχει γίνει στόχος προγραμμάτων αστικών αναπλάσεων που, αν και σχεδιάζονται πάνω στα πρότυπα του εξευγενισμού και αναμένεται να φέρουν τις συνέπειές του, ωστόσο συγκαλύπτονται από τη ρητορικές της αστικής αισθητικής και της βιώσιμης ανάπτυξης, σημεία που θα θιχτούν στη συνέχεια.

Ήταν κυρίως κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης που παρατηρήθηκε η εμφάνιση μιας νέας τάσης στη χρήση και στην πρόσληψη του αστικού δημόσιου χώρου, ιδιαίτερα στο ιστορικό κέντρο. Συγκεκριμένα, σε μία συντονισμένη προσπάθεια τόσο από τη μεριά των τοπικών αρχών όσο και από φορείς της λεγόμενης κοινωνίας πολιτών, αλλά και από το χώρο της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας, το αστικό ιστορικό κέντρο σταδιακά άρχισε να μετατρέπεται σε πεδίο θεάματος και να ταυτίζεται με πολιτιστικά events, happenings, δράσεις εθελοντισμού και άλλες δράσεις αξιοποίησης ελεύθερου χρόνου.

Από την άλλη μεριά, στο χτυπημένο από την οικονομική κρίση και παραδομένο στην εγκατάλειψη ιστορικό κέντρο της Πάτρας, επικρατεί μια εικόνα αστικής παρακμής:

⁵ Από τις λίγες εξαιρέσεις και μία πολύ καλή περίπτωση περιγράφεται από την Ευαγγελία Αθανασίου στο άρθρο της, «Το "δυτικό σύνορο" της Θεσσαλονίκης», πρακτικά συνεδρίου, *Το τέλος των γιγάντων. Βιομηχανική κληρονομιά και μετασχηματισμοί των πόλεων*. Βόλος 2007.

δεκάδες ξενοίκιαστα κτίρια, λουκέτα, αύξηση της επαιτείας, των άστεγων, των τοξικοεξαρτημένων, των περιφερόμενων εξαθλιωμένων παιδιών Ρομά. Συχνά στα τοπικά ΜΜΕ και στα social media, η κατάσταση αυτή δίνει αφορμή για διαμαρτυρίες πολιτών, ενώ καθιστά αυτονόητη και επιβεβλημένη κάθε πρακτική αισθητικής παρέμβασης από τη μεριά των υπεύθυνων τοπικών διοικούντων.

Αυτό μάλιστα που έχει ιδιαίτερη σημασία, είναι ακριβώς η εδραίωση ενός κυρίαρχου λόγου περί “αστικής αισθητικής”, με αιτήματα “να μπει μια τάξη”, “να είναι όμορφη η πόλη”, “να εξαλειφθεί η οπτική όχληση”. Συχνά αυτή η ρητορική συνοδεύεται από το στερεότυπο μοτίβο περί “Ευρωπαϊκής πόλης, ευρωπαϊκής ανάπτυξης”.

Τυπική εικόνα μποτιλιαρίσματος στα τοπικά μέσα με ρεπορτάζ για την παράνομη στάθμευση.

[Πηγή: <http://www.thebest.gr/news/index/viewStory/512269>]

Από την μεριά των τοπικών αρχών έχει, για παράδειγμα, ενταθεί η εκστρατεία κατά του παράνομου παρκαρίσματος, η οποία έχει καταστεί σύμβολο του αγώνα “να μπει τάξη” στο αστικό κέντρο, με την πειθάρχηση των δημοτών με παραβατική συμπεριφορά. Η εικόνα του μποτιλιαρίσματος στο κέντρο, μια εικόνα που προβάλλεται emphatically από τα τοπικά media, συνηγορεί υπέρ του “μη ευρωπαϊκού” προσώπου της

πόλης, νομιμοποιώντας τις αξιώσεις για σωτήριες παρεμβατικές λύσεις. Παράλληλα η κουλτούρα της υγιούς ζωής προωθείται έντονα, μαζί με την ενίσχυση της βιώσιμης κινητικότητας, κυρίως της χρήσης ποδηλάτου, που παραπέμπει στο δικαίωμα του πεζού σε έναν εύτακτο αστικό χώρο, ταυτισμένο με την κατανάλωση εμπειριών αστικού θεάματος –σημείο στο οποίο θα επανέλθουμε.

Στην περίπτωση της Πάτρας διαδικασίες αστικού μετασχηματισμού στα πρότυπα ενός εξευγενισμού μπορούν να ανιχνευτούν σε διάφορες παλαιότερες τεχνικές μελέτες και διοικητικές και σχεδιαστικές πράξεις, όπως το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πατρών που ολοκληρώθηκε μέσα στο 2011. Τα πρώτα φανερά σημάδια, όμως, μιας τέτοιας πορείας διαφαίνονται από το 2001, όταν πεζοδρομείται μέρος της οδού Αγίου Νικολάου στη διασταύρωσή της με την οδό Ρήγα Φεραίου. Ακολουθεί το 2011 η μετατροπή της Ρήγα Φεραίου σε πεζόδρομο (το κεντρικό τμήμα που διέρχεται από τις οδούς Κολοκοτρώνη ως Γούναρη). Ο χαρακτήρας και η φυσιογνωμία της περιοχής από τότε αλλάζουν δραματικά.⁶ Τα ενοίκια και οι τιμές των ακινήτων αυξάνουν κατακόρυφα, νέα καταστήματα πολυτελείας ή πολυεθνικών εταιριών, χώροι πολιτιστικών και άλλων εκδηλώσεων, αλυσίδες επώνυμων brands, αντικαθιστούν παλιότερες τοπικές μικρές επιχειρήσεις. Μια αναδυόμενη αστική ταυτότητα προσδιορίζει τώρα τη νέα κοινωνική σύνθεση της περιοχής αφού προσελκύνονται εκεί άνθρωποι με υψηλότερα εισοδήματα και διαφορετικά καταναλωτικά ήθη.

Θα μπορούσαμε λοιπόν βάσιμα να ισχυριστούμε ότι η πεζοδρόμηση της Ρήγα Φεραίου χρησίμευσε και ως ένα μοντέλο για την παραγωγή του σύγχρονου δημόσιου αστικού χώρου στο ιστορικό κέντρο. Η θετική απήχηση του μοντέλου αυτού στον τοπικό δημόσιο λόγο συνδέεται πάντοτε με ζητήματα αισθητικής αξίας, όπως στις επευφημίες για τον αέρα αναζωογόνησης που επέφεραν οι αλλαγές στην περιοχή του πεζοδρομημένου κέντρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο πεζόδρομος της Ρήγα Φεραίου παρουσιάζεται εμφατικά σε οδηγούς της πόλης ως ένα trendy μέρος, μία «δημοφιλής περαντζάδα».⁷

⁶ Βλ. ενδεικτικά ένα σχετικό ρεπορτάζ στον τοπικό ιστότοπο [patrasevents](https://www.patrasevents.gr/article/296285-eborikos-pezdromos-poliethnikon-katastimaton-i-agiou-nikolaou-stin-patra), <https://www.patrasevents.gr/article/296285-eborikos-pezdromos-poliethnikon-katastimaton-i-agiou-nikolaou-stin-patra>.

⁷ Ενδεικτικά από αφιέρωμα στην Πάτρα στο online magazine Αθηνόραμα travel, «Η Πάτρα όπως δεν την έχετε ξαναδεί! Οι πιάτσες, τα στέκια, το know-how», 8/1/2018, <https://www.athinorama.gr/travel/travelideas/articles.aspx?artid=2525512>; Ο Βαλσάμης Δουκάκης πήγε στην Πάτρα σε δύο ωρίτσες και βρήκε την πόλη σε αναβρασμό. Από τα hot tables μέχρι τα στέκια της δραστήριας φοιτητο-νεολαίας και από τα βερολινέζικα all day cafés και τις εξελίξεις στο bartending

Στρατηγικό σχέδιο για τη Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη (ΒΑΑ). Έξυπνη πόλη, νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα

Σήμερα, η τοπική αυτοδιοίκηση διαδραματίζοντας κομβικό ρόλο στην υλοποίηση των πολιτικών της Ε.Ε. για την αστική ανάπτυξη προς την κατεύθυνση του εξευγενισμού, διεκδικεί την εφαρμογή του νέου στρατηγικού σχεδιασμού αστικής διαχείρισης, ενταγμένου στη χρηματοδότηση Σχεδίου Ολοκληρωμένων Χωρικών Επενδύσεων (ΟΧΕ) ΕΣΠΑ 2014-2020.⁸ Η συστηματική προώθηση ενός λόγου για την αναγκαιότητα αναπλάσεων, που προηγήθηκε τα προηγούμενα χρόνια, δημιουργεί ένα πλαίσιο – και έναν ηθικό χώρο– καθολικής σχεδόν αποδοχής και συναίνεσης γύρω από ένα τέτοιου είδους σχεδιασμό, με καταφανή την απουσία ενδοιασμών ή προβληματισμών για τις ενδεχόμενες κοινωνικές συνέπειες και αποκλεισμούς που συνεπάγεται η υλοποίησή του.

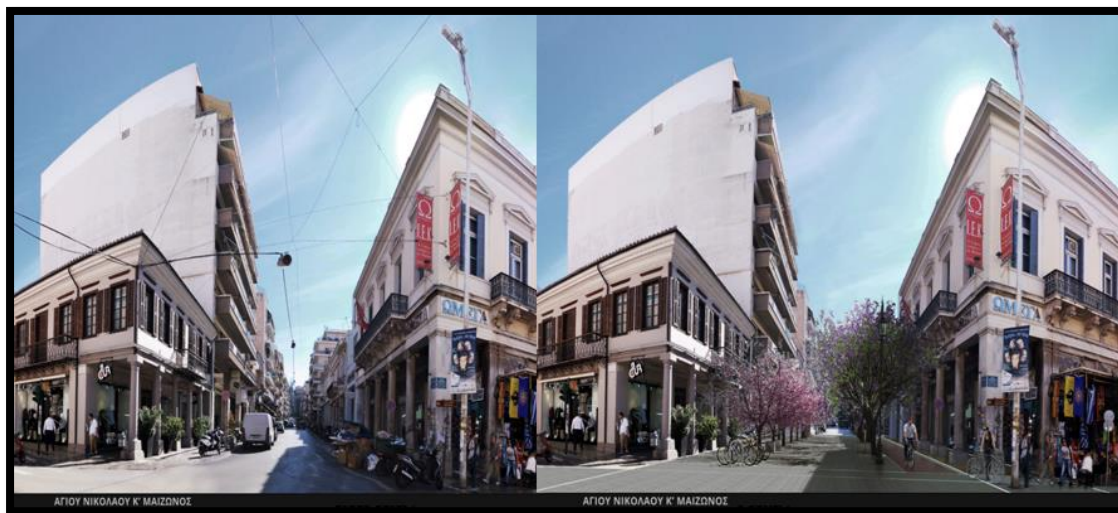
Το ιστορικό κέντρο Πάτρας, ζώνη παρέμβασης I

Σε ό,τι αφορά στη ζώνη παρέμβασης του ιστορικού κέντρου που μας ενδιαφέρει εδώ, το Στρατηγικό Σχέδιο, βασίζεται στη διαχείρισή του ως μίας ενιαίας, ομοιομόρφης περιοχής, που θα καλύπτεται σε μεγάλο βαθμό από πεζόδρομους (εντελώς νέους ή επεκτάσεις των ήδη υφιστάμενων), εκτενείς ποδηλατόδρομους και δρόμους ήπιας

μέχρι τις νέες hot γειτονιές του gentrification σε πρώην κακόφημες περιοχές, μας μεταφέρει όλα όσα δεν πρέπει να χάσουμε σε ένα (ή και περισσότερα) weekend τώρα που με το νέο δρόμο έχουμε κάθε λόγο να την επισκεφθούμε ακόμη κι εκτός καρναβαλιού.

⁸ Τις απαραίτητες πληροφορίες βρίσκουμε στο έντυπο Σχέδιο Στρατηγικής για τη ΒΑΑ του Δήμου Πατρέων, ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ» 2014 – 2020, 19/12/2016, Δήμος Πατρέων, βλ. σχετικά: <http://dytikiellada.gr/%CE%B2%CE%B1%CE%B1-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%80%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B5%CF%89%CE%BD/>. Επίσης ενδεικτικά από ρεπορτάζ του τοπικού τύπου, βλ. σχετικά «Αλλάζει όψη η Πάτρα – Εγκρίθηκαν οι μελέτες ανάπλασης του Ιστορικού Κέντρου», 23.08.2018, <http://patrastimes.gr/home-page-slider/αλλάζει-όψη-η-πάτρα-εγκρίθηκαν-οι-μελέ/>.

κυκλοφορίας. Η ολική αυτή μεταμόρφωση του κέντρου συνοδεύεται από ανακατασκευές ιστορικών κτιρίων και τοπόσημων, προσθήκες αστικού πρασίνου και πολλές εφαρμογές έξυπνης πόλης. Πρόκειται για τη δημιουργία μιας ζώνης προορισμένης να αξιοποιείται εντατικά από την τουριστική και πολιτιστική βιομηχανία, ενώ παράλληλα θα ευνοεί την έξυπνη επιχειρηματικότητα και τις start-up επιχειρήσεις –σύμφωνα πάντα με τις αναλυτικές επισημάνσεις και εξαγγελίες του κειμένου του Στρατηγικού Σχεδίου.

Αγ. Νικολάου και Μαιζώνος όπως είναι σήμερα (αριστερά) και απεικόνιση μετά τα έργα της ανάπλασης (δεξιά). [Πηγή: <http://www.thebest.gr/news/index/viewStory/498371>]

Οι προδιαγραφές του Σχεδίου ακολουθούν πιστά τις πρότυπες εφαρμογές βιώσιμης αστικής ανάπτυξης που εκπορεύονται από την Ε.Ε. τα τελευταία χρόνια. Σε αυτά τα σχέδια αισθητικής αναβάθμισης αποκρύπτεται φυσικά με όλους τους συγκαλυμμένους τρόπους και ευφημισμούς ότι αυτό που διακυβεύεται εδώ είναι τα κέρδη της αγοράς ακινήτων και τα συμφέροντα των πολυεθνικών εταιριών και του κερδοσκοπικού κεφαλαίου που βρίσκουν μέσα στα αστικά κέντρα επενδυτικούς παράδεισους. Η ιδεολογία του “έξυπνου αστισμού” (smart urbanism) που αποτελεί έναν από τους βασικούς άξονες των προγραμμάτων τέτοιου τύπου, είναι σύμφυτη με το νεοφιλελεύθερο λόγο της “έξυπνης” οικονομίας της αγοράς. Είναι παράλληλα ένας λόγος που παράγει την τεχνοκρατική κυβερνητικότητα βασισμένη στις αρχές της εταιρικής κουλτούρας καθώς αυτή αποικίζει και ιδιοποιείται τον δημόσιο αστικό χώρο και το συμβολικό φορτίο που αυτός φέρει.

Περίπτωση ενός “retail gentrification”

Παράλληλα, καθώς σε έναν τέτοιο χώρο η κατάληψη από συμφέροντα της ανταγωνιστικής και καινοτόμου οικονομίας της αγοράς επεκτείνεται (ανάπτυξη εταιρικών καταστημάτων, airbnb, startups συνδεδεμένες με εταιρείες στις οποίες παρέχουν υπηρεσίες κ.λπ.), συρρικνώνεται και απειλείται με εξαφάνιση το τοπικό λιανικό εμπόριο. Πρόκειται για μια διεθνώς αναπτυσσόμενη τάση που άρχισε να αποκαλείται “retail gentrification”, αποδίδοντας ακριβώς τη φάση επέκτασης του εταιρικού κεφαλαίου με διείσδυση στις εντόπιες αγορές.⁹ Το άνοιγμα της αγοράς στα προάστια των πόλεων που προηγήθηκε της τελευταίες τρεις δεκαετίες δεν απέδωσε όσο έπρεπε, και τώρα η επιθετική είσοδος πολυεθνικών εταιριών στα ιστορικά-εμπορικά κέντρα επιχειρεί την άλωση των μικρών λιανεμπόρων και την κατάκτηση της γης και μικροϊδιοκτησίας στον αστικό πυρήνα.

Πράγματι, στο ιστορικό κέντρο της Πάτρας αναμένεται να υπάρξει μια από τις περιπτώσεις εξευγενισμού που επικεντρώνεται όχι τόσο στην κατοικία αλλά στις μικρές εμπορικές επιχειρήσεις, αφού ήδη οι πεζοδρομήσεις που προηγήθηκαν έδωσαν τα πρώτα σημάδια, όπως αναφέραμε ήδη. Η επίδραση θα είναι μεγαλύτερη στους μικρούς μαγαζάτορες που ενοικιάζουν, καθώς η αύξηση των τιμών ακινήτων θα τους εκτοπίσει.

Με την εξαφάνιση του τοπικού λιανικού εμπορίου, των μικρών επιχειρήσεων της γειτονιάς του ιστορικού κέντρου και ενδεχομένως τον εκτοπισμό παλαιών κατοίκων και χαμηλών οικονομικά στρωμάτων όπως μετανάστες, ή και επαγγελματικών ομάδων, όπως οδηγοί ταξί, από την περιοχή, η τελευταία θα απωλέσει το χαρακτήρα και την ιδιαίτερη κουλτούρα που είναι εμπεδωμένη μέσα στις κοινωνικές σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί εκεί, και στο ζύμωμα των ανθρώπινων βιωματικών εμπειριών με την καθημερινή χρήση του τόπου. Η διαδικασία αυτή συνοδεύεται πάντα από την προϋπάρχουσα αδιαφορία των τοπικών αρχών και την εγκατάλειψη, σε συνδυασμό με

⁹ Εξευγενισμός που αφορά στις μικρές τοπικές επιχειρήσεις λιανικού εμπορίου. Ενδεικτικά βλ. Gonzalez, S and Waley, P (2013), *Traditional Retail Markets: The New Gentrification Frontier?*, *Antipode: a radical journal of geography*, 45 (4). 965 - 983. Πρόκειται για μια ανάλυση της πορείας εξευγενισμού μιας τοπικής αγοράς στο Leeds που επιχειρεί παράλληλα να αφυπνίσει συνειδήσεις γύρω από το θέμα του επερχόμενου εξευγενισμού των τοπικών αγορών λιανικού εμπορίου στη Βρετανία. Επίσης στο ίδιο πνεύμα, βλ. Phil Hubbard 2017: *The Battle for the High Street: Retail Gentrification, Class and Disgust*. London: Palgrave MacmillanSara, για τις περιπτώσεις εξευγενισμού των επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου στις λεγόμενες High Street του Λονδίνου.

μια μεθοδευμένη μετατόπιση της ταυτότητας της περιοχής, και ιδιαίτερα της κουλτούρας της κατανάλωσης, που αλλάζει προσελκύοντας άλλες πληθυσμιακές κατηγορίες, με ανώτερο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο.

Το συμβολικό κεφάλαιο και την υψηλή αισθητική αξία του ιστορικού κέντρου, θα το ιδιοποιηθεί το επενδυτικό κεφάλαιο που θα προσελκυθεί στην περιοχή, μετατρέποντάς τις υπάρχουσες γειτονιές του κέντρου σε νέες, διαφορετικού πολιτισμικού φορτίου, trendy και luxury κατανάλωσης.

Η λαϊκή αγορά του Σαββάτου στο ιστορικό κέντρο. [Πηγή: tempo24.news]

Ένα απλό παράδειγμα είναι κατάλληλο εδώ. Η παραδοσιακή ανοιχτή λαϊκή αγορά που γίνεται κάθε Σάββατο στην καρδιά του ιστορικού κέντρου της Πάτρας –και εντός της ζώνης που αναμένεται να πεζοδρομηθεί σε μεγάλα τμήματά της– έχει εδώ και καιρό γίνει στόχος οξείας αρνητικής κριτικής για την υποτιθέμενα “αισθητική όχληση” και τα προβλήματα δημόσιας υγείας που επιφέρει, το κυκλοφοριακό που δημιουργεί κλπ. Η εξέλιξη του αστικού σχεδιασμού που έχει δρομολογηθεί αναπόφευκτα θα πρέπει να οδηγήσει στην απομάκρυνσή της, κάτι που έχει ήδη έμμεσα προαναγγελθεί ως υποτιθέμενη ανταπόκριση της δημοτικής αρχής σε χρόνια αιτήματα των περίοικων που ενοχλούνται. Η απομάκρυνση αυτή βέβαια θα εξαλείψει και όλο το σκηνικό της “αισθητικής αταξίας” που συνδέεται με χαμηλά κοινωνικοοικονομικά πληθυσμιακά στρώματα, τα οποία βρίσκουν στο χώρο της λαϊκής μια ευκαιρία παρουσίας σε ένα οικείο, δικό τους, αστικό κέντρο. Πρόκειται για μια αυθεντική, ζωντανή, κοινωνική

και πολιτισμική όσμωση, που αντιδιαστέλλεται στην ελιτίστικη και τουριστικά προσαρμοσμένη μορφή αστικής εμπειρίας του επερχόμενου εξευγενισμού.

Αυτός ο “αθηντικός” τρόπος παρουσιάζεται γλαφυρά στο αφιέρωμα τοπικού περιοδικού, του Patrasevents, σε έναν από τους χαρακτηριστικούς δρόμους του ιστορικού κέντρου (με παρόδιες στοές και διατηρητέα νεοκλασικά κτίρια) που περιγράφεται ως «ο πιο ρετρό δρόμος στην καρδιά της Πάτρας». Το ακόλουθο κείμενο είναι από το σχετικό ρεπορτάζ:¹⁰

Μια μικρή αγορά εμπορών και τεχνιτών γεμάτη από ζωή

Ενός ρετρό δρόμου που ταυτόχρονα έχει έναν σύγχρονο χαρακτήρα, γεμάτος από ζωή, (παρόλο που και εδώ τα ξενοίκιαστα είναι αρκετά), τον οποίο περπατώντας τον, καταλαβαίνεις ότι έχει όλα τα στοιχεία εκείνα που δίνουν "αέρα" σε μία τοπική οικονομία. Τα στοιχεία αυτά, δεν είναι ούτε οι αλυσίδες των μεγάλων καταστημάτων, ούτε οι πολυεθνικές εταιρίες, αλλά τα μικρά μαγαζάκια, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις.

Περπατώντας τον δρόμο της Κανακάρη μπορεί να συναντήσει κανείς δεκάδων ειδών μικρές επιχειρήσεις, από μαγαζιά ρουχισμού, ειδών σπιτιού, παιδικών και βαφτιστικών ρούχων, κατάστημα με σανδάλια, φούρνο, οπτικά, κοσμηματοπωλεία, αργυροχρυσοχοΐα, καφενεία – μεζεδοπωλεία, υποδηματοποιείο – τσαγκαράδικο, ψιλικάτζίδικο, παντοπωλείο, μανάβικο, ιχθυοπωλείο, με δύο λέξεις τα πάντα!

¹⁰ Ρεπορτάζ: <https://www.patrasevents.gr/article/239718-volta-stin-odo-kanakari-o-pio-retro-dromo-sti-kardia-ti-patra-picsvideo>.

Ιστορικό κέντρο, η Κανακάρη στη συμβολή της με την Αγ. Νικολάου.

[Πηγή: patrasevents.gr]

Ο προαναγγελθείς μετασχηματισμός του ιστορικού κέντρου αποτυπώνεται στο πνεύμα του κειμένου του Στρατηγικού Σχεδίου που έχει ήδη εγκριθεί προς υλοποίηση. Συναντάμε, έτσι, αναφορές για την πτώση του τοπικού λιανικού εμπορίου, ενώ υιοθετείται το ύφος μιας “ουδέτερης” δυσφορίας για το μαρasmus των τοπικών επιχειρήσεων ακριβώς στους δρόμους που πρόκειται να γίνουν οι αναπλάσεις, προβάλλοντας, σε χτυπητή αντίθεση, την επιχειρηματική άνθηση στους δρόμους που έχει ήδη υπάρξει μια πρώτη μορφή εξευγενισμού όπως έδειξα, δηλαδή, στον πεζόδρομο της Ρήγα Φεραίου. Για παράδειγμα, γίνεται λόγος για μια «σαφή στροφή προς τον κλάδο εστίασης και αναψυχής με την μετατροπή της Ρήγα Φεραίου σε μεγάλη «πιάτσα» (Έρευνα ΕΣΕΕ).Η οδός Καραϊσκάκη παρουσιάζει εικόνα εμπορικού «νεκροταφείου» ...Στο αντίθετο άκρο, οι δρόμοι με τα λιγότερα λουκέτα, δείχνουν και πού επικεντρώνεται πλέον η εμπορική δραστηριότητα με πρώτη τη Ρήγα Φεραίου...». Εξάλλου στο ίδιο κείμενο γίνεται μια SWOT Ανάλυση του Δήμου Πατρέων, όπου παρουσιάζεται ανάμεσα στις “Απειλές” «η Εσωστρέφεια των επιχειρήσεων της περιοχής και έλλειμμα συνεργασίας μεταξύ τους».

Η προδιαγεγραμμένη από την Ε.Ε. πορεία του αστικού κέντρου προς τη μετατροπή του σε έναν έξυπνο οικονομικά χώρο για την «Προσέλκυση επενδύσεων σε τομείς υψηλής

τεχνολογίας και δημιουργία επενδυτικών θυλάκων (*clusters*) που θα ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητα», (στο ίδιο, σελ. 87) προετοιμάζει τη δομική προσαρμογή της πόλης στον ευέλικτο νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό της άνισης ανάπτυξης.

Συμπεράσματα: το “mall”, ως μεταφορά για το περικλειστο αστικό κέντρο, γεωγραφίες του εκτοπισμού και του εξευγενισμού

Η τρέχουσα αναπτυξιακή στρατηγική για την πόλη επενδύει στον ολοκληρωτικό μετασχηματισμό του ιστορικού/εμπορικού κέντρου της Πάτρας. Για να κατανοήσουμε την εικόνα του νέου αστικού τοπίου θα πρότεινα –όπως έχω κάνει αλλού– τη μεταφορά του “mall”.¹¹ Το “mall” παραπέμπει σε έναν εύτακτο, προκατασκευασμένο, μεταμοντέρνο, εξευγενισμένο αστικό χώρο κατανάλωσης της πόλης ως εμπόρευμα και θέαμα. Παράλληλα, είναι ο κατάλληλος χώρος για την εκμάθηση των πολιτών σε νέα πρότυπα οικειοποίησης του χώρου, νέες μορφές καταναλωτικής συμπεριφοράς, νέες τεχνολογίες πειθάρχησης/ελέγχου, ιδιαίτερα αυτές που έχουν σχέση με την ψηφιακή κυβερνητικότητα.

Ο εξευγενισμός είναι μια διαδικασία που σήμερα υλοποιείται με τη συνεργασία Ε.Ε. και εθνικών/περιφερειακών/τοπικών αρχών. Αυτό σημαίνει, ότι –όπως έχει επισημανθεί από θεωρητικούς του φαινομένου– το δημόσιο (το κράτος) είναι που σε αυτή τη φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης, αποτελεί το “δούρειο ίππο” για την διείσδυση της ιδιωτικής κερδοφορίας και – άρα– έμμεσα, για την ίδια την κατάλυση των άλλοτε νοούμενων ως δημόσιων αγαθών. Πρόκειται ουσιαστικά πλέον για μια μεγάλη υποχώρηση, για την εκχώρηση ενός δημόσιου αγαθού, του δημόσιου αστικού χώρου και του γνωστού ως “δικαιώματος στην πόλη”, σε ομάδες κερδοσκοπικών συμφερόντων άσχετων με τα συμφέροντα της μεγάλης μάζας των μεσαίων και κατώτερων φτωχοποιημένων στρωμάτων.

Η παραγωγή του δημόσιου αστικού χώρου του είδους που εξετάσαμε εδώ προϋποθέτει την παραγωγή ενός αισθητικού και αναπτυξιακού λόγου για την πόλη με διαστάσεις ηγεμονίας και συναίνεσης. Γιατί πράγματι, όχι μόνο εκλείπει παντελώς ενάντιος στους σχεδιασμούς λόγος και κινηματική δράση, αλλά και οποιαδήποτε αντίρρηση σε αυτόν

¹¹ Βασιλική Παπαγεωργίου, «Τα αστικά εμπορικά κέντρα ως “malls” και η σημειολογία της “Κυριακής”: Σημειώσεις για το μετασχηματισμό του λιανικού εμπορίου», άρθρο στο <https://www.independent.gr/άρθρα/public-culture-online/1752-τα-αστικά-εμπορικά-κέντρα-ως-“malls”-και-η-σημειολογία-της-“κυριακής”>

τον σχεδιασμό έχει ήδη λογοκριθεί, πριν αρθρωθεί, βασισμένη στην ταυτολογία του επιχειρήματος «ο λόγος κατά των έργων αστικής ανάπτυξης, είναι κατά της ανάπτυξης», με ό,τι αυτό κατά το δοκούν μπορεί να ταξινομηθεί μαζί (κατηγορίες για “οπισθοδρομικότητα”, “νοοτροπίες του παρελθόντος”, “αντιευρωπαϊσμός”, κλπ). Ακυρώνεται όμως έτσι κάθε δυνατότητα αντίδρασης στους σχεδιασμούς νεοφιλελεύθερης κατεύθυνσης – που εξωραΐζουν τον εξευγενισμό–, όπως στην περίπτωση ντόπιων επαγγελματιών που ομολογούν «εμείς θα ζημιωθούμε από τα έργα... αλλά αν είναι να ωφεληθεί η πόλη...».

Κάνοντας όμως εδώ λόγο για “αθέατες όψεις”, εκείνο που πρέπει να γίνει αντιληπτό, είναι ακριβώς αυτή η ρητορική παρουσίαση της ανάπτυξης/εξευγενισμού με τρόπο που συγκαλύπτει αυτό που πρόκειται να συμβεί. Κατακόρυφη αύξηση των αξιών ακινήτων, αλλαγή χρήσεων, εκτοπισμός πληθυσμών κατοίκων, επαγγελματιών και ευάλωτων ομάδων είναι κάποιες αναμενόμενες συνέπειες, μαζί με αλλαγή της ιστορικής πολιτισμικής φυσιογνωμίας του κέντρου: παραδίδεται αυτό έτσι και προορίζεται να υπηρετήσει λειτουργίες θεάματος, luxury κατανάλωσης, μεταμοντέρνας ουδέτερης α-πολιτικής κοινωνικότητας.

Άρα το ερώτημα του “τι είδος πόλης θέλουμε”, δεν μπορεί να διαχωριστεί από το είδος των κοινωνικών δεσμών, του τρόπου ζωής, των τεχνολογιών και των αισθητικών αξιών που επιθυμούμε, όπως διατείνεται ο David Harvey στο κριτικό κείμενό του πολεμικής ενάντια στη νεοφιλελεύθερη ανάπτυξη των πόλεων *The right to the city*.¹² Το “δικαίωμα στην πόλη” που θα έπρεπε να είναι κοινό και όχι ατομικό δικαίωμα έχει περιέλθει στα ιδιωτικά συμφέροντα, τα οποία επενδύουν στις πόλεις δημιουργώντας υψηλής αξίας επιχειρηματικότητα και εκπληκτικούς τουριστικούς προορισμούς. Κατασκευάζουν μια πόλη με ταυτότητα (με όρους μάρκετινγκ το αποκαλούμενο και city branding) ελκυστική στο τουριστικό βλέμμα. Κτίζοντας το είδος της πόλης που το κεφάλαιο θέλει, οι πόλεις χρησιμοποιούνται ξανά και ξανά για την αέναη συσσώρευση κεφαλαίου, κι αυτή είναι μια ξεκάθαρα ταξικά καθορισμένη κοινωνική κατάσταση.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, σήμερα, σύμφωνα με τον Harvey, σε μια κρίσιμη όσο και εκρηκτική ιστορική συγκυρία, κατά την οποία, ό,τι λαμβάνει χώρα στις πόλεις γίνεται ένα κεντρικό πολιτικό διακύβευμα. Γι’ αυτό και είναι αναγκαίος ο συντονισμός των

¹² Κείμενο στο: <https://newleftreview.org/issues/II53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city>.

αποστερημένων στρωμάτων σε έναν προσανατολισμό ενάντια στην ανάπτυξη του είδους που παρουσιάστηκε εδώ. Ο αγώνας ενάντια στην καπιταλιστική συσσώρευση και τη νεοφιλελεύθερη αστική ανάπτυξη είναι ένας ταξικός αγώνας, ολοένα και πιο σκληρός, καθώς η ζωή στις πόλεις θα επιτηρείται και θα στρατιωτικοποιείται για να καταπνίγεται κάθε μορφή αντίστασης, ολοένα και πιο ζωτικός, όμως, για όσους αναζητούν νησίδες ελευθερίας στις αποικισμένες αστικές ζώνες.¹³

[15/5/2019]

¹³ Βλ. τη διάλεξη του David Harvey με τίτλο Limits to Growth, Limits to Gentrification, διαθέσιμη στο YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=4JQPnbN6ALo&t=61s>. Για την Πάτρα, εντοπίζουμε την παρέμβαση ενάντια στο σχεδιασμό της παράκτιας ζώνης, μία κριτική (αντι-) πρόταση στο πλαίσιο της έκθεσης/project “φαντάσου την πόλη”, Πάτρα 2014, του αρχιτέκτονα μηχανικού Νίκου Μιτζάλη. Βλ. σχετικά το άρθρο του ίδιου «Ενάντια στο σχεδιασμό», στο <https://www.independent.gr/άρθρα/1667-ενάντια-στο-σχεδιασμό>.